

HORVÁTH IVÁN

Balassi és a számítógépes irodalomtudomány

Horváth Iván
irodalomtörténész
az MTA doktora

1948-ban született Budapesten. 1971-ben diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar–francia szakán. 1980-tól az irodalomtudomány kandidátusa, 1993-tól akadémiai doktora lett.

Pályáját 1971-ben az MTA Irodalomtudományi Intézet kutatójaként kezdte. 1993-ban az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Doktoriskolája keretei között megalakította a Reneszánszkutatások Posztgraduális Központját (CHER). 1993-tól egyetemi docens, 1995-től habilitált egyetemi tanár, 2002 júliusától az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője.

A szövegkiadás korszerűsítője, a számítógépek irodalomtudományi alkalmazásának egyik elindítója. Szövegkiadásaival és 1982-es történeti-poétikai monográfiájával új irányt adott a Balassi-kutatásnak.

Vendégtanár volt Nápolyban és Tours-ban, hosszabb ideig a Sorbonne Nouvelle-en.

Főbb kutatási területe: a reneszánsz és a verstan.

Négyszázötven éve, 1554. október 20-án született Balassi Bálint. „Lett”, ahogy családi Bibliájuk bejegyzésében olvassuk, „9 órakor, délelőtt, szombat napon, Zólyomban”.

Megzabolázhatatlan személyiséggel, szokatlan életvitelével többször kellett országos föltűnést. Petőfi, Ady, József Attila is gyakran került ellentétbe környezetével, de Balassi nagyúr volt, aki érvényt tudott szerezni akarátának, és így botrányai is nagyra sikeredtek. A levéltárak tele vannak végeláthatatlan pöreinek iratanyagával. Ha életrajzát e pöriratok alapján írónk meg, kegyetlen, hatalmaskodó és bosszúvágyó főúr arcképét kellene megrajzolnunk, aki embertelenül bánik török foglyával, aki egy gyermekkori sérelemért férfikorában vesz elégtételt, aki tettelegességgel válaszol, ha úgy érzi, nem kapja meg a rangjának kijáró tiszteletet.

Ha verseit olvassuk, egészen más arcképet látunk magunk előtt: az első magyar lírikusét.

Énekeit három csoportba szokták beosztani: vitézi, szerelmi és vallási költeményeket különböztetnek meg. A csoportosítás egy 1610 körüli irodalmártól ered. Ő állította össze azt a kéziratos versgyűjteményt, amelynek ránk maradt másolata az úgynevezett Balassa-kódex. Az összeállítás élén találjuk meg ezt az osztályozást: „Következnek Balassi Bálintnak kölem-kölemféle szerelmes éneki,

Balassi Bálint (1554–1594) portréja, feltehetőleg egy 1587-ből való rézmetszet alapján készült a 17. században

kik között egynéhány isteni dicsőret és vitézségről való ének is vagyon.” A felosztás alapján a különböző korszakok mind megtalálták a maguk Balassiját.

Századokig csak mint istenes énekek szerzőjét ismerték, a szerelmiek csak 1874-ben kerültek elő, s kezdtek aztán hatni sokakra, Adytól József Attiláig. „Ma ez [a szerelmes versek hosszú lappangása] különösnek tűnik – írta 1935-ben Szerb Antal –, mert szerelmes versei jobban érdeklik a mai olvasót; de voltaképpen nem történt igazságtalanság, az istenes versek Balassa legjobb és egyúttal legszemélyesebb alkotásai”. A népi eszmerendszerek térhódításának korában, az 1930-as évek végétől a korai 1950-es évekig a paraszti eredetű katonáival táborúzt mellet népdalozó végvári vitéz alakja vált uralkodóvá. „Balassi Bálint tehát együtt élt a néppel, különösen a katonasorban vele együtt vitézkedő néppel, eltanulta tőle táncait, dallamait, megtanította őket a magáéira” – írta a költő összes műveinek teljes és hiteles (úgynevezett „kritikai”) szövegét helyreállító Eckhardt Sándor a nagy kiadás (1951) előszavában. A szélsőségesen közösségi eszmerendszerek lassú visszatorzulásának, a magánélethez való jog helyreállításának kezdetén megint előtérbe került „a szerelem költője” (Klaniczay Tibor kifejezése, 1960). Az utóbbi évtizedekben a hármas osztályozásnak kevesebb figyelmet tulajdonítunk: most nem a vallásos és nem a szerelmes ember, de még csak nem is a vitéz az, aki előttünk áll, hanem sokkal inkább a verseit nagy műgonddal megszerkesztő költő, a magyar szavak első művésze.

Nem érdemes nagyon élesen elválasztani egymástól Balassi háromféle tárgyát.

Híres *Katonaénekét* mindenki ismeri, de nem szoktunk elgondolkozni a nyitó kérdés értelmén. Csakugyan igaz-e, s különösen ennek a költőnek a szájából, hogy semmi nem „*lehet szebb dolog a végeknél?*” Hát Júlia? Nos, ha végigtekintünk a költő rendkívüli megfontoltsággal összeállított **versgyűjteményén**, rögvést észre vesszük, hogy a *Vitézek, mi lehet* a verskötet egészen különleges helyén áll, ott, ahol a lírai hős (a beszélő személy) a Júlia-szerelmmel való szakítás után más szépségek, más vonzó dolgok felé fordul. Verseinek címtettjei: új nők, a vitézi élet, az első magyar irodalmi társaság. A *Katonaének* ebben a szövegösszefüggésben igenis a szerelmi dac költeménye. S persze annak is jelentőséget tulajdoníthatunk, hogy a mű fohással zárul. Nincs abban semmi furcsa, hogy a 17–18. században számtalan alkalommal adták ki a költő istenes énekeinek sorában!

Ma az sem kerüli el a figyelmünket, hogy a vitéz szó egyik jelentése a 16. században ’lovag’ volt, a *Vitézek, mi lehet* kezdetű költeményben pedig a lovagi életeszemély dicsőretét látjuk. A lovagi életeszemély elválaszthatatlan mind a vallástól, mind a szerelmtől. A „salus”-t (’üdvösség’, ’egészség’), az „Amor”-t (’szerelem’) és a „virtus”-t (’vitézség’) Dante sem tartotta egymástól egészen független dolgoknak. Az udvari-lovagi líráról írott tanulmányában azt mondta, a költő számára ezek a fő tárgykörök.

De még ha nem lennének is szerelmi és vallási vonatkozások a *Katonaénekben*, akkor is hasonlítana a trubadúrköltészetre, a **sirventésre**.

A *Katonaének*et akadálytalanul tudjuk trubadúr-sirventésként olvasni. Nehezebb a feladatunk, ha a *Katonaének* műfaját – engedve az irodalomtörténeti hagyományban kialakult megszokásnak – olyan életképként kí-

Costalius, Petrus: Cum narrationibus philosophicis. Lugduni, 1555

vánjuk felfogni, amely az akkori köznapi élet egyik jellemző színterét ábrázolja, s amely a végvári hős személyes élményén alapul.

Balassit könnyen el tudjuk képzelni törökverő vitézként, de az igazság az, hogy a költő katonai pályafutásának csaknem teljes ideje alatt – legalábbis jogilag – béke volt a törökkel, s ez a körülmény alig engedett módot hősi viselkedésre. Amikor végre kitört a költő által régóta hőn óhajtott háború – a tizenöt éves –, Balassi annak már az elején hősi halált halt. A korábbi időkben csak néhány olyan, többé-kevésbé törökellenes hadműveletről vannak adataink, amelyben részt vett. Ő vezette az 1584-es dömsödi és hatvani vásárütéseket. Itt is, ott is sikerült török vagy zsidó kereskedőket kifosztania, férfi és női foglyokat ejtenie, ám visszatérőben a török haderővel való, nem várt találkozás mindkét esetben balul ütött ki. Hatvanban Balassi akkor más másodsor próbálkozott. Előző hadművelete, az 1580-as vásárütés még tökéletes sikerrel járt. Érdekes módon egy irodalmi mű is beszámol erről, Salánki György históriás éneke 1581-ből:

*Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa
Házakat, pénzes boltokat törött vala,
Gyermekeket, bulákat fogott vala,
Sok törököt nyakon kötött vala.*

...
*Nagy örömmel vitézek juttak vala,
Eger várában beszállottak vala,
Kótyavetyét mindjárt hánytak vala,
Istennek nagy hálát ők adtak vala.*

Balassi életrajza tehát nem szükségképpen esik egybe a *Katonaének* világával. A *Katonaének* bizony: költészet.

A 2004-es Balassi-évben ünnepi szónokok sora teszi föl a kérdést: mit mond nekünk, magyaroknak ma Balassi? A kérdésre többféle jó válasz adható.

Van, aki a költő hősi életével és halálával lelkesíti közönségét, joggal – de a hazaszeretet (s úgy lehet, nemcsak Adyé) keserű. Egy levél 1589-ből: „Amely gyalog követem ma jött meg Késmárkról, beszéllé, hogy Hibbén Balassi Bálintra találkozott volt... Kérdette tőle, hová megyen, hogy énnekem tudja megmondani. Azt mondta, hogy oda megyen, ahová a két szemével lát. Azt is mondta, hogy egy nemesember volt vele. Annak az útban azt beszéllette, hogy Krakkóba megyen, és ott öltözik olasz ruhába, úgy indul el onnét. Kérdette, hová megyen. Azt mondta, hogy az tengeren túl megyen, és soha ez országba nem jű, és hogy azt sírva beszéllette volna, és az nemesember is sírt volna rajta.”

Mások a szerelmes versek költőjét ünneplik. Az irodalomtörténet-írás egyik iskolája szerint Balassi honosította meg az udvari szerelem eszmérendszerét a magyar költészetben (sőt utánczóin révén a szlovák és román költészetben is), amidőn erkölcsi magaslatra állította hölgységét, s „térdet-fejet” hajtott neki. Ez a stilizált szerelem alig különbözött attól a viszonytól, amely a hűbérrest fűzte hűbérurához: „Üdvöz légy, én fejedelmem”. A középkorias, udvari költészetten ellentétet alkot a házasodás-középpontú *Szép*

Versgyűjtemény:

versek szerzői megfontolásból egymáshoz rendezett csoportja.

Sirventés:

a trubadúrok sirventésnek nevezték azt az énekfajta, amely egy erkölcsi vagy politikai eszmény dicsőségét hirdette, vagy egy (persze az eszményt megtestesítő) nagyúrnak próbált híveket szerezni.

Bula:

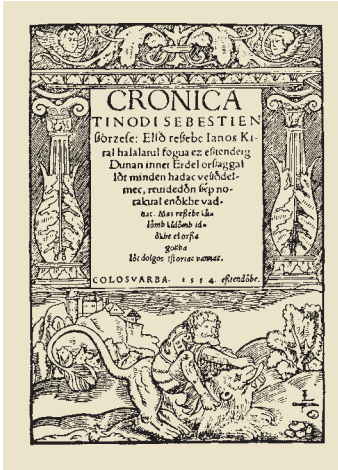
rabnő.

Kótyavetyét hánytak:

a zsákmányt elárverezték.

Mars és Vénusz. Veronese festménye, 1576

Eger története a török harcokról
tudósító Tinódi Sebestyén
Cronicájából, 1554

magyar komédia reneszánsz szerelemfelfogása s a török–magyar kétnyelvű lírai sorozat meghökkenítő, barokkos szertelensége.

Mai protestánsok önérzetesen mutathatnak rá a *Bocásd meg, Úristen* bűnvallásának személyességére. Balassi későbbi vallási költészetének gazdag díszletezésével, zsúfolt versmondattanával joggal büszkélkedhetnek katolikusok. Még a szabadgondolkodók is megtalálhatják a maguk Balassiját, aki azért ír komédiát, nem pedig vallásos, épületes irodalmat, mert efféle már „mindkét felől eleget írtanak s írnak is”.

Az irodalmárok eközben annak örülnek, hogy mindez – vitézség, szerelem, protestáns, katolikus és relativizáló vallásfelfogás –, mindez: színtiszta irodalom, ami mögött semmi kötelező valóságfedezet nincs. Akkoriban a magyar nyelvű könyvek jól meghatározható társadalmi intézményekhez (egyházak, udvarok, iskolák) kötődtek, és az ott elfogadott aranyigazságokat hirdették. Balassi szembefordult a hagyománnyal, amikor meghonosította magyar nyelven azt a merész, szabad nyelvhasználatot, ami az irodalom lényege. „Szánkron tarka hazugság” – ahogy már Hésziodosz múzsái éneklék. Pontosabban: a hazugságra való képtelenség. (A hazug, aki büszkén hirdeti, hogy hazug – igazat mond.) Arra a platóni és arisztotelészi eredetű kérdésre, hogy hazudik-e a költő, s előbbre való-e nála a történetíró, a Balassival egykorú angol lírikus, Philip Sidney úgy felelt, hogy legföljebb a történetíró hazudhat, mivel ő vagy igazat, vagy hamisat mond, a költő ellenben, mivel eleve nem állít, képtelen a hazugságra. Ez a ma is érvényes elgondolás az irodalom mi-benlétéről nem sok 16. századi magyar szerzőre illik rá, de Balassira feltétlenül. Ha Tinódi például azt mesélné, hogy az 1552-i egeri ostromban a törökök győztek, furcsállnánk a dolgot. Nem értenénk, miért hazudik – hiszen Tinódi mindig állít, s általában igazat. Ha ellenben Balassinál azt olvassuk, hogy ő álmában Cupidóval találkozott, aki ezt és ezt mondta neki, akkor eszünkbe se jut feltenni a kérdést, hogy Balassi csakugyan ezt álmodta-e.

Balassi költészetének az az üzenete a számunkra, hogy nincs üzenete, nincs állítása. Balassi költészete: költészet; magyar nyelven az első. Műveinek java nem kellett az akkori intézményeknek, és nem véletlenül maradt kéziratban. Ő már minékünk, irodalomkedvelőknek írt.

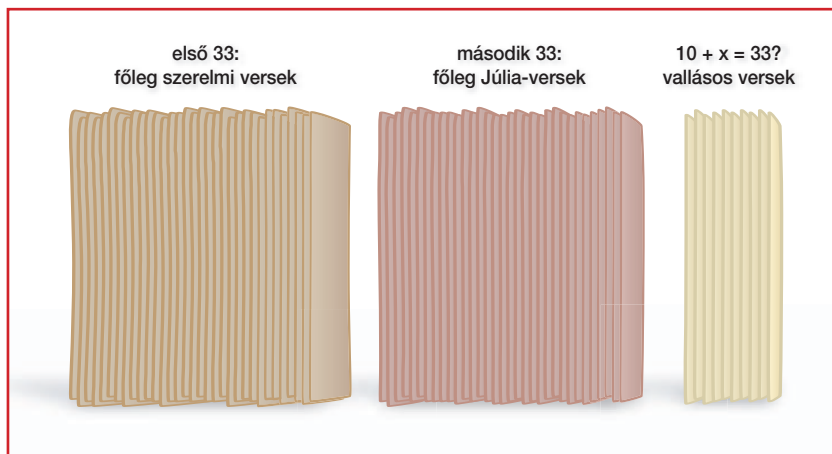

Balassi Bálint kezétől származó
Balassi-címer Hans von Braun
emlékkönyvében

Balassi könyve

Főműve a megkomponált verskötet. Az utóbbi évtizedek eredménye, hogy sikerült többé-kevésbé helyreállítani – s mindjárt kétféleképpen – a költő versgyűjteményét. A kutatás azóta kapott lendületet, hogy 1976-ban az Újvidéki Egyetemen megjelentek Balassi összes versei, ahogy az alcím mondja: „a versek helyreállított, eredeti sorrendjében”. (A magyarországi kiadók ragaszkodtak ahhoz a képtelen elvhez, hogy a klasszikusok műveit csakis megalkotásuk időrendjében szabad közzétenni.)

A kutatás egyik irányzata azt a mulékony kiadványtervet vizsgálja, amely

szerint a költő maga nagy műgonddal megszerkesztette verskötetét, pontosabban megszerkesztette volna, ha szándéka valóra válik. De nem vált valóra. 1589-ben elkészült ugyan egy 2×33 -as, magában is megálló gyűjtemény, ám az a külön, vallásos rész, amelyet e 2×33 elé vagy mögé szánt volna a költő – talán, hogy kijöjjön a 99 vagy a 100 –, nem gyarapodott még tíztagnál nagyobbra, és nem volt a többivel együtt közzétehető.

Elkészült viszont a török–magyar sorozat – és végképp nem fért bele a 2×33 -ba. A költő hamar feladta kötettervét – de verseit továbbra is szigorú sorrendű csoportokba rendezte, hogy e csoportokat aztán a másoló jó alaposan összekeverje a **Balassa-kódex** egyik előzményeül szolgált kéziratban. A jelenkori sajtó alá rendezők az újvidéki kiadás óta az 1589-es kötetterv szerint adják ki azokat a verseket, amelyek oda valók, a későbbi gyűjteményeket pedig – belső sorrendjük megbolygatása nélkül – az időrendnek megfelelően.

A másik nézet szerint a *Balassa-kódex* előzményébe nem egy szövegtorzító másoló, hanem maga a költő toldotta be az alsorozatokat, s mindezeket nekünk is a szöveg hagyomány előírta helyükön kell hagynunk. Az egységes gyűjtemény így majdnem egészében megvan, s a számozatlanokkal együtt 99 vagy 100 verset tartalmaz. Közvetett petrarcai mintát követ; töredékesége szándékos.

Az utóbbi elképzelés mellett szól egy igen súlyos érv. Kiderült, hogy hiba csúszott abba a gondolatmenetbe, amely korábban a szövegtorzító **ősmásoló** tevékenységét bizonyította. Márpedig ezen alapult a *Balassa-kódex* szövegsorrendjének felülvizsgálata. A kódex szöveg hagyományát tiszteletben tartó kiadás egyelőre csupán egy van, s papíron az se hozzáférhető. (Valószínűleg ez a világ első internetes szövegkritikai kiadása: <http://magyarirodalom.elte.hu/gepesk/bbom/>.)

Az új elmélet szerint a költő valószínűleg 1588 tavasza és 1590 eleje között állította össze kézírásos kötetét. Elképzelhető, hogy a könyvecske kis példányszámban meg is jelent – példányt mindenesetre nem ismerünk belőle. A kötethez szinte teljes addigi lírai életművét felhasználta, bár a versek jó kétharmadát valószínűleg már a gyűjtemény készítése közben, az utolsó két évben szerezte. Együtt vannak e szerkesztményben vallásos és világi költeményei – miként a Balassit követő költőknél: Rimay Jánosnál, Wathay Ferencnél, Zrínyi Miklósnál – s persze az ősforrás Francesco Pet-

Balassa-kódex:

1660 körül sietősen másolt kötetes kézirat. Az Evangélikus Országos Könyvtár tulajdona, letét az Országos Széchényi Könyvtárban. Eredetijét 1610 körül nagy műgonddal állította össze egy jól tájékozott és jó ízlésű szerkesztő-másoló, aki a könyvet a következő három részre tagolta: Balassi-rész, Rimay-rész, Mostani poéták.

A *Balassa-kódex* (1650 után)

A hálózati kritikai kiadás nyitólapja

Ösmásoló:

Balassi versgyűjteményének első másolója. Hosszú ideig az az elképzelés élt az irodalomtörténészek körében, hogy az ösmásoló a költő baráti körébe tartozott, és így tudta 1589–1590 folyamán megszerezni és könyvébe lemásolni Balassi verseit, de a kötetkompozíciót nem értette meg, és épp a legszebb helyeken elrontotta. A legújabb feltevés szerint az ösmásoló nagyon pontosan követte az eredetit; bizonyára nem volt több egyszerű íródeáknál.

Számshimbolika:

számokkal jelképezni eszméket.

rarcánál. Vannak számozott és számozatlan versek, miként Petrarcatól Rimayig sokaknál – és, miként a számozottak mellett egyes versszakok számozatlanul maradnak a *Szigeti veszedelemben*.

A gyűjtemény szerkezetében nagy szerepet játszanak **bizonyos számok**, főleg a Szentháromságot jelképező hármas és szorzatai. A könyv legnagyobb részét a költő az általa bevezetett, háromrészes (*a-a-b*) Balassi-sorban, illetve a 3×3 -as, *aab-ccb-ddb* rímképletű Balassi-versszakban írta. Fennmaradt képmását, egy 17. századi olajfestményt egy olyan ábrázolásról (talán metszetről) készítették, amely – felirata szerint – a költőt 33 éves korában, az 1587–1588-as év folyamán ábrázolta, krisztusi korban, akkor, amikor hozzálátott a gyűjtemény elkészítéséhez. Tetszetős feltevés, hogy a metszet talán a tervezett kiadványt lett volna hivatva díszíteni.

A könyv, mint a legtöbb reneszánsz versgyűjtemény: önéletrajzi mese, egy lélek koholt története. Kudarcról számol be: a lírai hős nem képes végrehajtani azt a tervét, hogy egész költői életművét az isteni dicséret eszközévé tegye meg. Szeretne létrehozni egy katedrálisra emlékeztető, három 33-as sorozatból, esetleg – egy verses prologussal vagy epilógussal együtt – kerekben 100 versből álló, dantei szerkezetű verseskötetet, de igyekezete nem jár sikerrel.

Az első 33-as sorozat tényleg létrejön. Valóban 33 megszámozott költeményből áll. A második 33-as sorozatot megszakítják abba szervesen beékelte, számozatlan szövegek – de mögöttük világosan látszik a jól megszerkesztett, 33-as ciklus. A harmadik 33-ast csak egy (sajnos töredékesen ismert) prózai megjegyzés említi és csupán tervként, s nem is nyíltan 33-as sorozatról beszél, hanem csak annyit mond, hogy dicséretekből és zsoltárokból most még csak 10 van, s az a tervezett kiadáshoz nem elég. Ennek a harmadik 33-as sorozatnak tehát csupán az olvasó képzeletében kell létrejönnie. Virtuális marad. Van tehát egy tényleges 33-asunk, egy rejtett 33-as és egy olyan, amely tisztára képzetes.

A reneszánsz verseskötetek szerkezetében általában az önéletrajzi koholmány az, ami a felszínen látható, ám a kötetek mélyén, a jámborok elől többé-kevésbé elrejtve, a bölcsék számára mégis meg szokott mutatkozni valami titkos-jelképes számtan. (A *Dante életében* Boccaccio elmagyarázza, hogy a költészet tulajdonképpen teológia. Olyan folyó, amelyen a bárá-

nyok is átgázolhatnak, de amelyben a nagy testű elefánt is kedvére úszhat. Szó szerint való értelmével az együgyű lelkeket vigasztalja, miközben titkos jelentésével a bölcseket foglalkoztatja.)

Balassi könyve sem kivétel ez alól. Azt a kézirat csonkulása miatt senki sem tudja, hogy a *Caelia-ciklus* elejéről egy vers esett ki vagy kettő. De így is, úgy is elvégezhetünk egy egyszerű összeadást. Ha a kötetből nyerhető értesülések alapján megszámláljuk, összesen hány verset szerzett a lírai hős, akkor az első esetben 99-et, a másodikban 100-at kapunk. A 3×33-as nagy kötetterv kudarca után a megköltött költőnek, a gyűjtemény lírai hőisének mintha saját magának is elkerülte volna a figyelmét az a körülmény, hogy öntudatlanul, észrevétlenül mégiscsak létrehozta, amit szeretett volna, a 99 vagy 100 versből álló nagy versgyűjteményt... Ez a megoldás – a lírai hős ilyenén megkonstruálása – egészen rendkívüli műgondra vall.

S nemcsak irodalmi, hanem vallási szempontból is figyelemre méltó a lírai hős bűnösneként való ábrázolása. A krisztusi áldozat csak arra terjed ki, aki elfogadja – erre pedig csak az képes, aki reménytelenül bűnösnek látja önmagát, aki tudja, hogy nincs más menekvése. Csak az képes a hit által való megigazulásra, aki tudja, hogy Jézus segítsége nélkül mindenképp kárhozatra jut.)

Bár Balassi könyve sokkal későbbi, mégis alapjában a petrarcai *Daloskönyv* típusába tartozik, a Balassi-korabeli európai líra fő mintaképe. Megvan abban is a számtani jelkép, ott is mélyen elrejtve, s a fölszínen csak ön-életrajzias vagy gondolatársításon alapuló kapcsolatok láncolják egymáshoz a költeményeket. Viszont az – ahogy Magyarországon Rimay János ifjúkori versgyűjteménye is – Mária-énekkal, felemelkedéssel (a mennybemenetel távlatával) zárul, Balassi könyve pedig bukással. Mégis a Petrarca-párhuzamot erősíti a gyűjtemény – talán a szerzőtől származó – címe: *Balassa Bálint verseinek fragmentumi*. Petrarca *Daloskönyvének* eredeti címe nagyon hasonló: *Poetae laureati Francisci Petrarchae rerum vulgarium fragmenta*, vagyis „A koszorús költő Francesco Petrarca népnyelvű dolgainak töredékei”. A „töredékek” szó itt is, ott is ugyanabban az átvitt értelemben szerepel.

Az első 33-as ciklus: 1–33.

(A következő elemzésben a *ciklus, csoport, sorozat, rész, fejezet* – rokon értelmű szavak.)

Az első 33-as sorozat nyitódarabja – s nyilvánvalóan előszó – az *Aenigma*. A szó egyik jelentése: rejtvény. A vers valójában meglehetősen átlátszó példabeszéd, amelynek valószínűleg azt kellene elhítennie az olvasóval, hogy a lírai hős teljesen ártatlan házasságának csődjében. (Sajátos módon egy ilyen csőd, a történetbeli feleség hűtlensége lesz a Júlia-sorozat – meglepően modern – kiindulópontja.) Az *Aenigma*, bár a gyűjtemény élén áll, mégis pontosan a két 33-as sorozat határán kialakulandó helyzetre vonatkozik. Itt, csak itt áll fenn az a furcsa helyzet, amelyben a költő találós kérdés formájában elpanaszolhatja szeretőjének azt, hogy elcsábították a feleségét. Az *Aenigma* tehát előreutalás. Ezért töltheti be tökéletesen az előszó szerepét, hiszen minden előszó előreutalás.

Marullus fametszetű arcképe Botticelli 1490-ben készült festménye nyomán

Petrarca, Francesco (1304–1374)

Losonczy Anna 16. századi ábrázolása egy kályhaoromdíszén

Esődleges (eszményi, tervezett) számszimbolikus szerkezet	Másodlagos (látszólag önmagától alakuló) számszimbolikus szerkezet	A gyűjtemény költője, Credulus által szerzett költemények tényleges száma
<i>Első 33-as ciklus.</i> Házasság előtti kalandok (Annával, a későbbi Júliával is). Zárás: bűnbánat a házasság alkalmából.		33
	Próza megjegyzés: 2 vers elveszett.	2
<i>Második 33-as ciklus.</i> Nyitás: ellen-bűnbánat a házasság miatt, visszatérés Júliához. Ideiglenes zárás: Júlia nevét nem említi többé. (Folytatódik.)		25
	Próza megjegyzés.	
<i>Folytatás. Más szépségek</i>		3
	Próza megjegyzés: készül egy különgyűjtemény, vallási versekkel és zsoltárokkal (10 db), amelyet nem tesz közzé, amíg e művek száma nem lesz megfelelően magas (33?).	
	Alciklus. 9 vallásos vers és zsoltár, számozatlanul. A 99-soros <i>Három himnusz a Szentháromsághoz</i> .	9
<i>Folytatás. Más szépségek – de Júlia feledhetetlen marad.</i>		3
	Alciklus. 9 sátáni vers, számozatlanul: muzulmán vallási jelképekben gazdag, többé-kevésbé homoszexuális török költemények Júliára alkalmazott fordításai. Együtt az eredetiekkel.	9
<i>Folytatás. Szerelmi elbujdosás.</i> Verseit legszívesebben tűzre vetné.		2
	Alciklus. 9 számhely alatt 13 vagy 14 költemény egy új hölgyhöz, Caeliához. Zárás: 10. számhely alatt 2 költemény két lengyel lányhoz.	13~14
$3 \times 3 (+1) = 99 \sim 100$	$3 \times 9 (+1)$	99~100

De nemcsak a két 33-as sorozatnak, hanem a teljes verseskönyvnek, a *Fragmentumok*nak is ez az előszava. Az *Aenigma* másik jelentése: homályos beszéd. A lírai versekből összeálló történet nem lehet egy lélek tökéletes („perfectum”, Pál, 1 Kor 13:10), csupán töredékes („ex parte”) története, mert az ember az e világi életében semmit sem lát teljességében, még önmagát sem. „Csak tükörben, homályosan” lát (ahogy a mai katolikus *Biblia*-fordítás mondja, 13:12), a *Vulgata* kifejezésével pedig tükör által *aenigmában*: „per speculum in aenigmate”. A túlvilági életben az ember „majd színről színre”, „facie ad faciem” lát. „Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek” – mondja Pál. Egy lírai versekből összeálló lélektörténet eszerint csak töredékes lehet – az előszó címe pedig így függ össze a teljes gyűjteményével, a *Fragmentumok*éval.

Ha az első sorozat lírai verseinek egymásutánját epikumnak, elbeszélésnek olvassuk, azt az utat látjuk, amelyen a hős számos kaland után a házasság révébe jut. A sorozatot a bűnbánat házasegyetemes, a szerelemellenes *Bocsásd meg, Úristen...* (33) zárja.

- 1 *Bocsásd meg, úristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét,
Töröld el rútságát, minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét!*
- 2 *Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben
Té-tova bujdosik, mint madár a szélvészben,
Tőled elijedett, tudván, hogy vétkezett, akar esni kétségben.*
- 3 *Látja magán való szántalan nagy sok jódat,
Kéért, tudja, téged nem tisztelt, jól tött urat,
Háládatlanságát látván hamis voltát, ugyan szégyenli magát.*

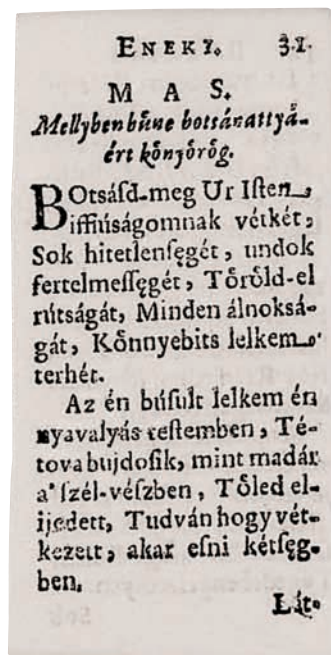
...

A második 33-as ciklus eleje: 34–58.

Erre válaszol a szintén 33 verset számláló következő rész nyitódarabja, a *Méznél édesb szép szók...* (34), a bűnbánatnak a szerelem nevében való visszavétele. A ciklust történetmondó szerkezet keretezi. Az elején: a Credulus (‘hiszékeny’) nevű lírai hősnek – a gyűjtemény képzeletbeli világában ő a költő – álmában megmutatja Júliát Cupido (37), majd Credulus és Júlia a valóságban is – mármint a verseskötet megköltött valóságában – személyesen találkoznak (38). Credulus köszöntésére Júlia csak mosolyog (39, *E világ sem kell már nekem*). Credulus panasszal folyamodik Cupidóhoz (40). Cupido biztatása nyomán Credulus bókoló versek özönével árasztja el Júliát – mindhiába. Őt még ezek az *inventio poeticák* vagy más néven *versszerző találmányok* sem tudják meglágyítani, pedig ezek még a versgyűjtemény képzeletbeli világában is a képzelet termékei, költemények, kétszeresen is irodalmi irodalom. A hosszú és sikertelen udvarlás után Credulus ráébred, hogy Júlia hajthatatlan. Az 58.

Marseille-i típusú tarokk kártya VI. sorszámú L'AMOUREUX (A szerelmes) című lapja a 16. századból

Balassi Bálintnak és Rimai Jánosnak istenes éneki, melyet a váradi negyedik editio szerint kibocsátott Lőcsén Bréver Sámuel, 1671

ének latin nyelvű címe szerint a költő, látván, hogy Júliát sem északokkal, sem könyörgéssel szerelemre gyújtani nem képes, panaszával betölti az eget, a földet, a tengereket:

*Ó, nagy kerek kék ég, dicsőség, fényesség, csillagok palotája,
Szép zölddel beborult, virágokkal újult jó illatú föld tája,
Csodákat nevelő, gályákat viselő nagy tenger morotvája!*

A záró versszakban pedig nemcsak a szerzetetés körülményeiről (erdélyi ló-kereskedelmi körútjáról) számol be, hanem a sorozat végét is bejelenti:

*Hideg lévén kívül, égvén pedig belül Júlia szerelmétől,
Jó hamar lovakért járván Erdély földjét nem nagy fáradság nélkül,
Ezt összerendelém, többé nem említvén Júliát immár versül.*

S még prózában is hozzáteszi: „Ez a Júliáról szerzett énekeknek a vége.”

A második 33-as ciklus folytatása. Júlia után: 59–61.

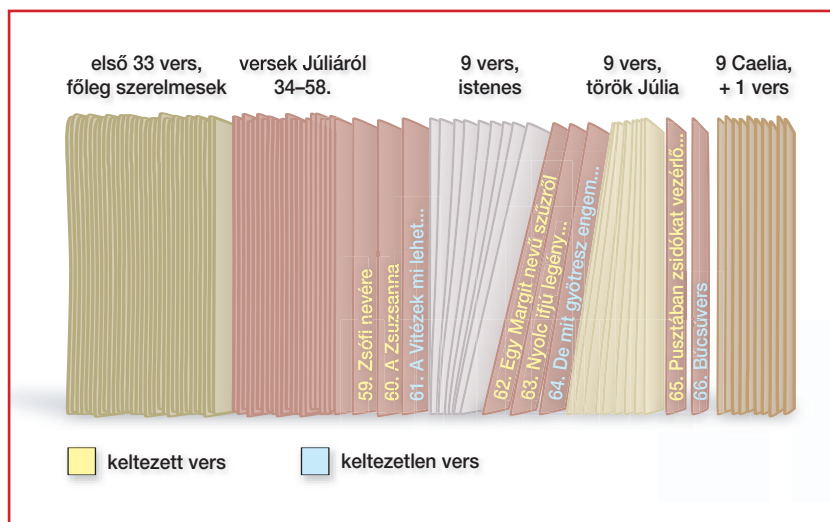
Valóban lázadás következik. A Júlia-utáni versek első 3-as sorozatából az 59. számú mindjárt ezt a címet viseli: *Következik más. Zsófi nevére.* Majd a 60.: *Bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról szerzette:* a lírai hős emléke egy bécsi kalandról két rossz lánnyal. A 61. darab híres költői kérdése a sorozat e helyén szintén beleilleszkedik a Júliával való szembefordulás lelki helyzetébe. A végvári katonaélet férfias mulatságai szebbek mindennél, persze Júliánál is:

Vitézek, mi lehet e széles föld felett szebb dolog a végeknél?

Illusztrációk a Wathay-kódexből

A vers fohással zárul, s ez utat nyit a lírai hős belső reflexiójának: egy 9 számolatlan istenes versből, könyörgésekből és dicséretekből álló alsorozat-

nak. Előbb azonban a szerző prózai megjegyzése következik, amely sajnos csak nagyon töredékesen maradt ránk.

A Júlia utáni versek e hármassorozatából az első kettő keltezett: a versek zárólapjain elhelyezett keltezés jelzi, hogy a lírai hős története tovább folytatódik. A harmadik ének, a 61. számú keltezetlen. A történet egyelőre leáll: következik a lírai reflexió.

Prózai megjegyzés

A lírai versek egymásutánját eddig epikumként is tudtuk értelmezni: a gyűjtemény verssorrendjéből kibontakozott egy történet, a lírai hős belső, lelki története. Ezt szakítja meg a prózai megjegyzés, mely a gyűjtemény összeállításának elveiről, nehézségeiről, egyszerűen a költő kiadástervéről szól. A prózai megjegyzésnek egyötödét se ismerjük. Annyi a ránk maradt csonka részből is kiderül, hogy a költő azt állítja: egy vallásos versgyűjteményen is dolgozik, amelyben a versek száma egyelőre csupán 10, de ezt feltétlenül meg kell növelni. Ebből az olvasó joggal gondolhatja azt, hogy az istenes versgyűjtemény darabszámát is 33-ra kívánta volna emelni a költő, hiszen a meglévő versgyűjtemény alapszerkezete 2×33-as. Az olvasó képzetében megjelenhet egy 3×33-as kötet képe. A költő állítólagos terve természetesen maga is csupán költészet; része a könyvnek.

Az első alciklus:

9 számozatlan istenes ének

A töredékes prózai megjegyzés után a számozott versek sorát megszakító alsorozat következik: 9 vallási ének, számozatlanul. Mivel számuk a megelőző, 61. énekkel együtt 1+9=10 lenne, föltehető, hogy a töredékes prózai megjegyzés egy ma már ismeretlen részében a költő bejelentette: ez az a 10 ének, amelyek már megvannak az istenes verseiből összeállítandó sorozatból, és amelyeket ideiglenesen, egyelőre a közreadás szándéka nélkül, ideír.

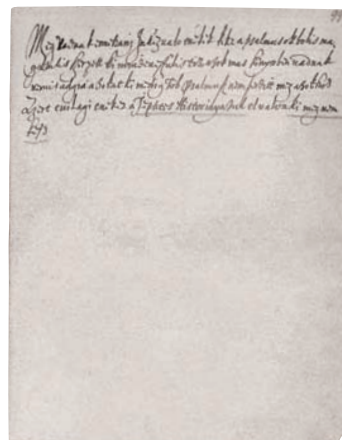
A 9 versnyi alciklus elhelyezése egyáltalán nem következik a középkorias, 33-as kompozíciós elvből. A gyűjteménybe való beillesztése diszharmonikus. Megjelenése új, az eddiginek ellentmondó kompozíciós elvből származtatható. Az ilyen, látszólag önkéntelenül alakuló szerkesztésmód egyetlen forrása a lírai én önmegnyilvánítása. Hasonló, reneszánsz jellegű szerkesztésmódot például Louise Labé gyűjteményes verskötetében figyelhetünk meg.

Az istenes alsorozat a lírai verssorozaton belüli lírai észrevétel. A lírai hős tesz benne megjegyzést a saját történetére. E lírai reflexió középpontjában a Júlia-szerelem kudarca áll. A házasságra nem vezető, erkölcsileg kifogásolható szerelemnek állít erkölcsi ellentétet a házassági távlat megmutatásával.

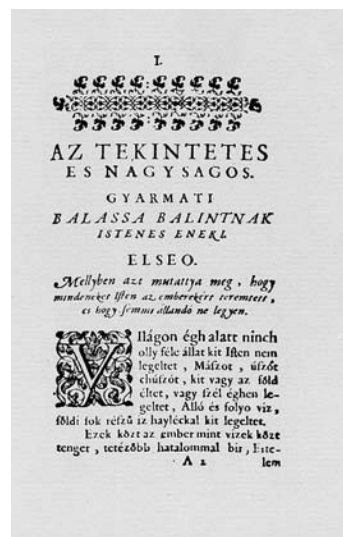
Az alsorozat éppen 9 versből áll. (Továbbra is érvényes, hogy a gyűjteményben a 3 szorzatai nagy szerepet játszanak.) Az első négy vers az isteni dicséret munkaterve.

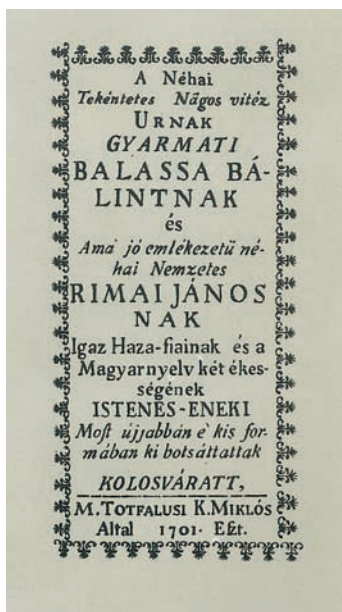
Morotva:

holtág, itt tengeröböl.

Prózai megjegyzés a Balassa-kódexben

Szinekdokhé:

szónoklattani alakzat, amely a részt nevezi meg az egész, vagy az egészet a rész helyett.

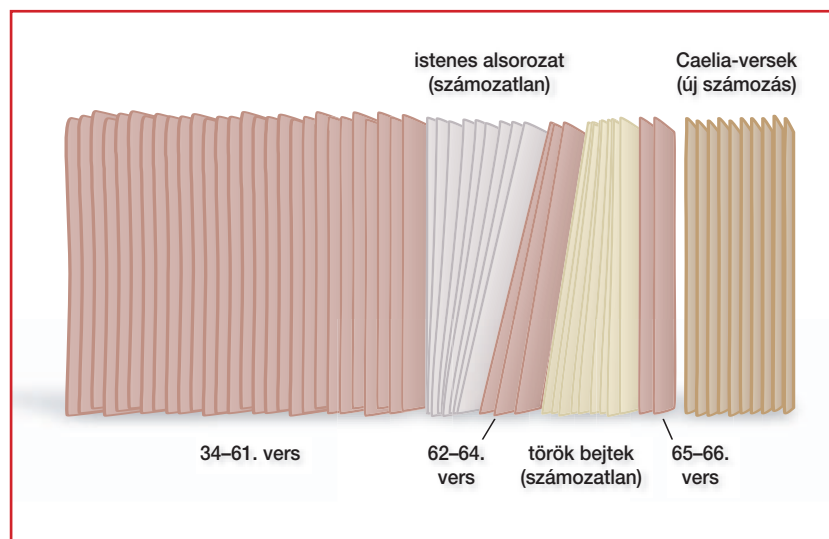

A hárfán játszó Dávid király.
H. Brosamer fametszete, 1553

A költő azon fogadkozik, hogy ha Isten megmenti ellenségétől, Júliától és a Júliához kapcsolódó életválságából, akkor egész életművét az isteni dicséret eszközévé teszi meg. Az 1. versben szereplő „kevély ellenségem” kifejezést a kutatók általában a költő unokatestvéréhez, Balassa Andráshoz kapcsolják, aki a levelezés és a periratok szerint csakugyan sok borsot tört Balassi Bálint orra alá. A versgyűjtemény e helyén azonban teljesen értelmetlen Balassa András szerepeltetése (akiről az egész kötetben sehol sincs szó). Az olvasó természetesen Júliára gondol. Ez a feltevése messzemenően igazolódik majd a 66. vers utolsó előtti versszakában, amelyben Júliát „sőt te is, ó én szerelmes ellenségem” kifejezéssel idézi meg. A 2. versben is a Júlia-szelemtől való megszabadulás vágya mozgatja („eszemet a sátán ne hajtsa más után”): senki másnak, csak az Istennek dicséretét akarja zengeni: „Őt áldja énekszóm, s versemre okom legyen csak ő énekem”. Megfogadja, hogy az egész életművét Isten dicséretévé teszi meg: „megállom nagy fogadásom, s őtet holtig dicsérem”. A 3. vers is a dicséreté („áldozom szívem szerint szép dicsérettel”), a 4. vers pedig a 148. zsoltár átköltése, amelyben az egész világmindenséget himnuszt énekel.

S a dolog még fokozható. Ezután ugyanis egy olyan versciklus következik, a *Három himnusz a Szentháromsághoz*, amely nem más, mint a dicséretprogramnak, a teljes egészében az Isten dicséretévé tett költői életműnek kicsinyített képe. A három vers önmagában is a dicséretprogram megvalósítása, hiszen a versek szó szerint való értelme az, hogy a lírai hős lelki énekkel is (első himnusz), keresztény vitézséggel is (második himnusz) és erkölcsös házassággal is (harmadik) az Istent akarja dicsérni. Milyen szép is lenne a házasság azzal az „árva szép szűzzel”, akit az Úr „mostan” a költő útjába állított. „Éljünk csendességgel”, aztán pedig a születendő gyermekekkel és az udvartartással együtt:

*Hozzánk tartozókkal imádjunk dicsérvén,
Téged, vigasztaló Szentlélek Úristen,
Mindörökké, ámen.*

A sorozatnak a szó szerint való értelmén túlmutató jelentése is van. Az istenes, vitézi és szerelmi témájú *Három himnusz* az életmű **szinekdokkhéja**. S nemcsak témaválasztásában, hanem háromrészese, a Szentháromságot felidéző szerkezetében is. Aligha véletlen, hogy a *Három himnusz* verssorainak száma éppen 99, annyi, ahány verset feltételezünk a $33+33+(10+x)$ -es – meg nem valósuló – kegyes kötettervben. Aminthogy az sem lehet véletlen, hogy a költő tanítványa, Rimay János, amikor majd ki szándékozik adni Balassi verseit, épp a *Három himnusz*t fogja a kötet élére állítani, feltehetően, mint az életmű jelképét, afféle *ars poeticát*...

Majd teljes fordulat következik. Az ezt követő két vers a hitében megrendült, kárhozattól rettegő lélek panaszja. A dicséretprogram bukása. A Noé bárkája fölött lebegő galambbal azonosítja magát a lírai hős. A galamb csőrében a zöld ág a dicséret, amelyet a költő énekelni szeretne. A bárka Isten jelképe. A galamb nem képes leszállni rá – a költő nem képes dicséretét Istennek átnyújtani, nem képes Istenre hittel ráhagyatkozni. Az utolsó vers „fogyhatatlan” hitért könyörög, teljes kétségbeesésben. A Júlia-szerelem erkölcsös ellentétének, a keresztény házasságnak távlata elveszett.

A második 33-as ciklus folytatása. Júlia után: 62–64.

Megint visszakanyarodunk a számozott versekhez, a történetmondáshoz. Folytatódik a Júlia utáni öngyógyító kúra, a más szépségek felmutatása. Következik egy Margit nevű szűzről szóló ének (62). Aztán az az éneke (63), amelyben a gyűjteménybeli költő, Credulus, saját íróársaságához, reneszánsz költői körének tagjaihoz szól, ama költőtársaihoz,

kik a magyar nyelven való versszerzésen egymással vetekedtek.

Ám mindezek nem csillapítják szenvedéseit (64). A kárhozatos Júlia-szerelem lángja nem aludt ki.

A versek ugyanazt a szerkezetet követik, mint amit az 59–61. versnél láttunk. A történet előrehaladását a záró stórfákban szereplő keltezés hangsúlyozza a 62. és 63. darab esetében. A 64. ismét keltezetlen. Leáll a történet – mert ismét következik egy lírai megjegyzés.

A második alciklus: 9 számozatlan szerelmi ének

Az előző, istenes alsorozat ellentéte ez az ördögi alsorozat, afféle „sátáni versek”. Ez a betét is, mint a másik, épp 9 versből, pontosabban verspárból áll. A jó erkölcsre vezető udvari szerelem paródiái. Muzulmán vallási szimbolikájú, török nyelvű, olykor talán homoszexuális szerelmes versek, és ezeknek magyar nyelvű, az ördögi Júliára alkalmazott átdolgozásai. Jú-

*Fiatalember három rózsával.
N. Hilliar festménye, 1588 körül*

Előkelő hölgy portréja a 16. századból

lia ezekben olyasféle szerepet játszik, mint a Shakespeare-sonettek Sötét Hölgye.

A költő elsősorban azzal vádolja Júliát, hogy örömét leli szerelmese kínzásában és megalázásában. Ez a vád önmagában nem lépne túl azokon a szokásos szemrehányásokon, amelyekkel a középkori udvari szerelem hagyományát folytató petrarkista költők szokták hölgyeiket illetni. Az ad ezeknek a verseknek különös, baljós, a petrarkista hagyománytól eltérő megvilágítást, hogy muzulmán vallási hagyományhoz kapcsolódnak. Nem abban az értelemben pogányok, mint a Krisztus előtti ókor dicsőséges emlékei. A törökök a kereszténységnek nem előzményei, hanem ellenfelei voltak.

A második 33-as ciklus vége. Júlia után: 65–66.

Visszatérünk a számozott versekhez és az alaptörténethez. A reménytelen szerelemtől szenvedő lírai hős nem keresi tovább a más szépségeket. Nem tudja elfelejteni Júliát. Elbujdosik (65), s kifejezésre juttatja azon óhaját, hogy haszontalan verseskönyve váljék a tűz martalékává (66). Az első vers keltezett: jelzi, hogy a történet folytatódik, a második vers keltezetlen: megint szünetet tartunk. De itt nem lírai észrevétel következik a történetre – hanem új történet jön a befejezés után.

A harmadik alciklus: 9+1 számozott Caelia-vers: 1–10.

Nem ismerjük az átvezető szöveget, mert a kódex e ponton fizikailag megsérült.

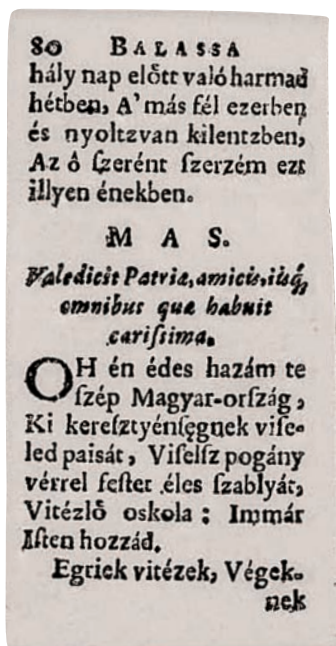
Az alapsorozat véget ér, de a verskötet még nem. Igaz, a versek tűzre vetésének szándéka még annál is erősebb határvonalat képez, mint amit a két nagy fejezet között láttunk (a házasságkötéskor, majd azután tanúsított bűnbánat, illetve ellen-bűnbánat határa). A könyv mégis folytatódik, s nem ok nélkül.

A lélektörténet még nem érte el a mélypontot. A Júlia-szerelemtől megkínzott beszélő a 66. versben ugyan elbujdosik, de még nagyon is őriz bizonyos, főleg a katonai szolgálatvállalás területén megszerzett erkölcsi pozíciókat, amelyeknek vallási eredete kétségbevonhatatlan:

*Ó én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki keresztényiségnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő iskola, immár Isten hozzád!*

A Caelia-alciklus ezeket a pozíciókat ingatja meg.

Az első 9-es alciklus az erkölcsös, házasságra vezérlő szerelem kudarcát mutatta be, és azt, hogy a beszélő képtelen hittel ráhagyatkozni az Istenre.

A második 9-es alciklus tulajdonképpen rokon témával foglalkozott: a Júlia-szerelem istentelen, törökös jellegével.

A lírai hős eközben azonban nemcsak ettől, a kárhozat fenyegetésétől szenved, hanem egy merőben más bajtól, a reménytelen szerelemtől is. Az utóbbi persze lerontja a hatást, mivel szinte hiteltelenné teszi az előbbit. Emiatt van szükség a harmadik alciklusra, a *Caelia-sorozat*ra. A Caelia-szerelem a Júlia-szerelem megismételt, javított kiadása. Boldog szerelem, mely a beszélőnek nem adna okot panaszra – ha az elkárhozás rémülete nem ok. A Caelia-szerelem a Júlia-szerelem problémaköréből csak az erkölcsit tartja meg.

9 versből áll a *Caelia-sorozat* is, mint a többi betét, és – mint kicsinyített modell – a 2×33 versben elmondott, kárhozatos Júlia-történetet ismétli meg a maga módján. A sorozat legeleje a kódex csonkulása folytán hiányzik, de világos, hogy az elején a költő-elbeszélő azon fogadkozik, hogy Cupido helyett ezúttal Mars és Pallas (a katonai szolgálatvállalás, illetve a tudományos és irodalmi tevékenység) fogja életét vezérelni. A ciklus vége, a 9. vers annak belátása, hogy ez reménytelen. Cupido Marsot is legyőzi, a költő-elbeszélőt is, aki megtörve elfogadja, hogy enged a kárhozatos útnak:

*Meggyek? [= 'mit tegyek?'] Hova legyek? Jobb-e, hogy engedjek?
Mert se Mars Cupidónak
Nem árt vitézséggel, sem Pallas elmével úgy mint világbírónak,
No tehát engedek – mert vele sem érek – én is hát e rontónak.*

Utána jön még két záró darab, 10-es szám alatt, amelyeknek nem a főrangú Caelia a műzsája, hanem két lengyel lány. Láttuk: a második 33-as sorozat vége felé, a Júlia-versek után és rájuk válaszul, a lírai hős más szépségek felé fordult egy rövid függelékben. Az egész 2×33-as história végeztével szintén: egy – az előbbihez képest – rövid függelékben, a *Caelia-sorozat*ban zajlott le a más felé fordulás. Most pedig – még tovább kicsinyítve –, a *Caelia-versek* legvégén, a lengyel lányok motívumában ugyanez a mozdulat ismétlődik meg. A *Caelia-ciklus* – és az egész verseskötet – teljes erkölcsi bukással, az elkárhozás távlatával zárul.

A számszimbolikus szerkezet szintjén viszont – látszólag anélkül, hogy észrevette volna – a költő mégiscsak megalkotta, Isten dicsőségére, a maga katedrálisát, a 3×33-as szerkesztményt. Az első 33-as rész végén még az erkölcsös életeszmény győzött a testi vágy felett. A másodikra ez már nem mondható el. A harmadik 33-as sorozat pedig (melynek elemei disszonánsan beleékelődnek a második részbe) az Istenhez törekvő, Cupidótól menekülő lélek teljes kudarcával végződik – de a sorozat mégiscsak elkészült, s ez ellentmond annak, amit olvastunk, a forma ellentmond a tartalomnak. Az örök halál rémületes alakja mögött felsejlik az örök életé.

Egy ősnymtatvány oldala – mintha kézzel festették volna (OSZK)

Kottás egyházi szerkönyv egy lapja. Bakócz-Graduale, 1510 körül

Ősnyomtatvány (latinul incunabulum):

15. századi nyomtatvány.

e-book:

1. jelentése: hálózati könyv.
2. jelentése: olyan hálózati könyv, amelyet csak külön díjazás ellenében, ellenőrzött módon szabad olvasni, részben vagy teljesen lemásolni, ki-nyomtatni, és nem szabad megváltoztatni. Adatformátuma is ennek a követelménynek megfelelően nem sgml, html vagy xml jellegű, hanem valamilyen olyan formátum, amely a fenti korlátozásoknak jobban megfelel. E 2. értelemben vett e-book ellentéte az „f-book”, amely angol szóval „free”, vagyis formájában szabad, tartalmában ingyenes.

Hálózati könyv vagy képzetes könyv:

olyan könyv, amelyet nem papíron vagy sugárlemezen (cd-n) hoznak forgalomba, hanem kizárólag a számítógépes világhálón.

Könyv a reneszánszban, könyv a világhálón

A reneszánszkutatás felfogható úgy, mint az előző információrobbanás kutatása. A nyomda forradalmáé. Akkor találták fel azt, amit ma könyvnek nevezünk. A mi korunknak pedig azt kell feltalálnia, amit a jövőben fognak könyvnek nevezni.

A tanszéki könyvtárban van egy négyszáz éves nyomtatvány, melynek az a nevezetessége, hogy talán Balassi kezében is megfordult épp ez a példány. Olyan, mint a mai nyomtatványok. Ez nem meglepő, hiszen akkor, amikor megjelent, 1590-ben, a könyvnyomtatás már 140 éves múltra tekintett vissza. Bezzeg a 15. század kiadványait – az **ősnyomtatványokat** – olykor csak a szakember tudja megkülönböztetni a kódexektől.

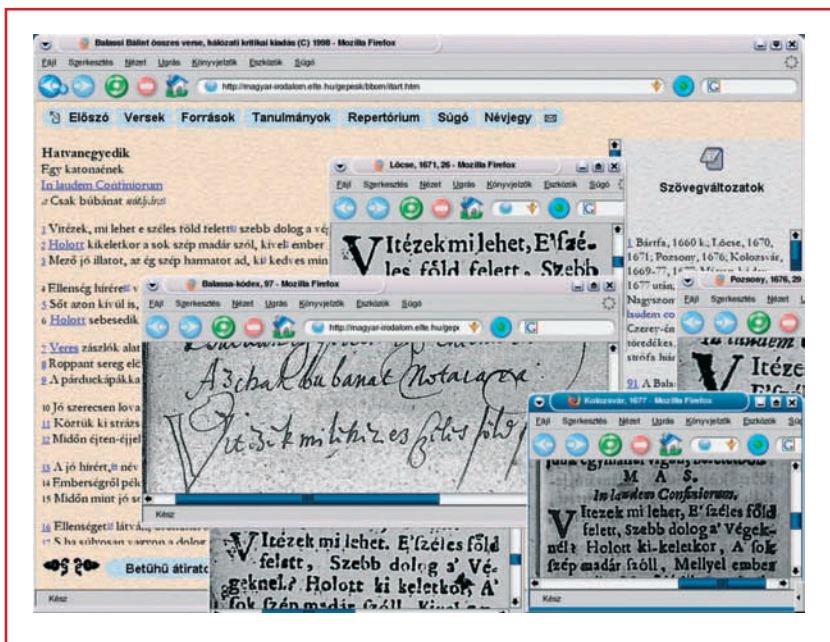
A mai kiadók se különbek. Az elektronikus könyv, az **e-book** nevetségesen utánozza a nyomtatványokat, épp úgy, ahogy a korai nyomtatványok a kódexeket utánozták. Amíg a nyomtatott könyv elnyerte mai alakját, eltelt vagy fél évszázad. Nincs okunk azt hinni, hogy **hálózati képzetes könyv** gyorsabb lesz.

Véletlenszerű olvasás

Az internetes Balassi-kiadás legfontosabb irodalomtörténeti újítása a versgyűjtemény új rekonstrukciója. Itt-ott műszaki újításokra is sor került. A legnevezetesebb a *véletlenszerű olvasás* nevű eljárás bevezetése.

Tudnunk kell, hogy minden szöveg többes számú. E plurális szövegfogalomra akkor tettünk szert, amikor tanítványaimmal a **régi magyar költészet adatbázisát** készítettük (1976–1992). Megfigyeltük, hogy a szöveg tulajdonságai (például szerzője, terjedelme, irodalmi mintája, műfaja, versformája, szerzettési dátuma, ajánlása stb.) mind-mind változók, amelyek a szövegnek a különböző kiadványokban és kéziratokban való előfordulásai során különféle értékeket vehetnek fel. A szövegnek nincs egyetlen állandó tulajdonsága sem: a magas irodalom és a népköltészet közötti különbség csupán fokozati. Adatmodellünk megengedte, hogy egy szöveghez több (kézírásos vagy nyomtatott) könyv, egy könyvhöz több szöveg tartozzék. Az adatfelvételi egység nem a könyv, mint a könyvtári adatbázisokban, és nem is a szöveg, mint az irodalomtudományiakban, hanem könyv és szöveg egy-szeri találkozása. Így jutottunk el arra a felismerésre, hogy a szöveg csak többes számban létezik.

Egy újfajta szövegnyilvántartás vagy kritikai kiadás már a szövegek hatástörténetének minden szövegállomását egyenrangúként tárja az olvasó elé, hiszen minden szövegtörténeti esemény (minden másolás vagy kiadás) olvasási esemény, és minden olvasási esemény szöveg és olvasó találkozása, sőt (másolóról, szedőről, kiadóról lévén szó) a szó legszorosabb értelmében vett kölcsönhatása, látkörük olyan átmetszése, amely tárgyi nyomot ha-

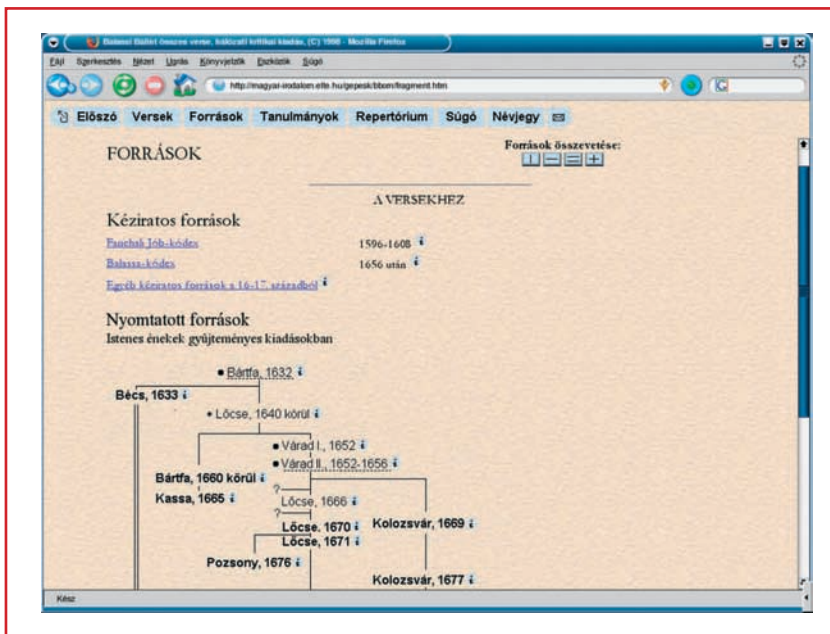
Répertoire de la poésie hongroise ancienne, RPHA:

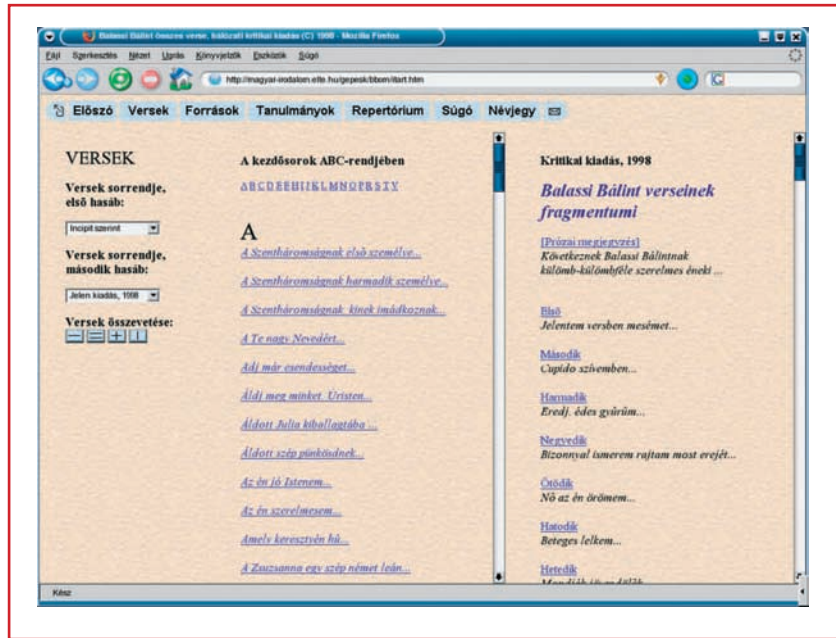
(szó szerint: „A régi magyar költészet nyilvántartása”) az 1600. december 31. előtt írott minden magyar versre kiterjedő, sok szempontú, teljes körű adatbázis, amely a szövegeket magukat nem tartalmazza, de a rájuk vonatkozó irodalomtörténeti, poétikai és bibliográfiai tudnivalókat igen. Szegeden készült 1976 és 1992 között Horváth Iván és tanítványai munkájaként. Mivel Magyarországon az 1970-es és az 1980-as években az informatikai irodalomtudomány iránti érdeklődés nem volt heves, a mű francia együttműködésben készült, és végül Franciaországban jelent meg, 1992-ben (lásd a bibliográfiában). Ma már az interneten is hozzáférhető.

Véletlengenerátor:

olyan számítógépes program, amely két megadott legkisebb és legnagyobb szám közé eső számok egyikét – véletlenszerűen – kiválasztja. Súlyozott véletlengenerátorról akkor beszélünk, ha a programot úgy állítjuk be, hogy bizonyos számok kiválasztására nagyobb valószínűséggel kerüljön sor, mint másokéra. Véletlengenerátort használunk például, amikor a gépet arra akarjuk utasítani, hogy dobjon dobókockával, és az eredménytől függően tegye ezt vagy azt. Súlyozott véletlengenerátorra akkor lehet szükségünk, ha valamiért cinkelt kockával akarunk játszani.

gyott. A többes számú szövegfogalom nyomán alakítottuk ki első hálózati kritikai kiadásunkban a véletlenszerű olvasás elvét. Azokban a – nem ritka – esetekben, amikor a filológus nem tudta eldönteni, melyik szövegleszármaszási ágnek, melyik változatcsoportnak nyújtsa a pálmát, a programozott kritikai kiadásban **véletlengenerátor** lép működésbe. Ezzel sikerült ellentmondásmentesen eleget tenni annak a követelménynek is, hogy a kritikai kiadás a legmegbízhatóbb szöveget adja, azt, amit a sajtó alá rendező szakemberek tudásuk legjavával nyújtani képesek, de egyúttal annak az újabb keletű követelménynek is, hogy a szöveget a maga történeti alakulásában, olvasnivaló és olvasó kölcsönhatásaként, eleven hagyományként mutassa be. Véletlenszerű a választás például az egyik Balassi-vers „szárnyát” és

„szarvát” szava között. Mindkét változat mellett és ellen nyomós filológiai érvek szólnak. S mivel nem tudtunk dönteni, a kiadás, ha felkeressük, hol ezt, hol azt a változatot közli.

Az internetes kritikai kiadás előnyei és hátránya

Quirinus Kuhlmann versíró gépezete

Előny a (kikapcsolható!) véletlenszerű olvasás kombinatorikus jellege. A reneszánsz és barokk korban is alkottak kombinatorikus kiadványokat. Tanítványaim rekonstruálták Quirinus Kuhlmann 17. századi német költő kombinatorikus verseskötetét, pontosabban versíró gépezetét, amely bizonyos elmésségek (körtefa tárcsák forgatása) révén számtalan szonett előállítására alkalmas.

Egy másik előny: a fényűzés. Nem volt nyomdászamlánk – így megtehettük, hogy Balassi műveinek minden fontos kéziratot és nyomtatott forrását megpróbáljuk betűhű átírásban és fényképhaszónmásban egyaránt közzétenni – a kritikai szövegen és jegyzetapparátuson felül.

Egy harmadik: az ingyenesség. Talán ezé a jövő. Lehet, hogy az új tudományos és tankönyvek fogyasztása és finanszírozása nem fog összekapcsolódni, miként a könyvesboltban, hanem szét fog válni, miként a könyvtárban.

Az internetkönyv hátránya, hogy roppant kevés példányban készül el, és az a néhány is nagyon sérülékeny. A művelődés történetében eddig főleg könyvek pusztultak el – a bennük levő szöveg más példányok révén általában fennmaradt. Az internet korában a képzetes könyvekkel együtt maguk a szövegek is elpusztultak.

A hálózati könyvnek ezt a – ma még nyomasztó – hibáját a közeljövőben ki lehet javítani. Ennek megbeszélése azonban már aligha férne bele ebbe az előadásba.

Ajánlott irodalom

- Balassa-kódex. A faksimile szövegét közléteszi Kőszeghy Péter, a kódex betűhű átírását jegyzetekkel és utószóval közléteszi Vadai István. Bp.: Balassi K., 1994.
- Balassi-bibliográfia (szerk. Stoll Béla). Bp.: Balassi K., 1994.
- Balassi Bálint*: Összes művei, I–II. Összeáll. Eckhardt Sándor. Bp.: Akadémiai K., 1951–1955.
- Balassi Bálint*: Összes verse. Hálózati kritikai kiadás. Szerk.: Horváth Iván és Tóth Tünde, főmunkatárs: Vadai István, munkatársak: Dióssi Adrienn, Kővári Krisztina, Leányvári Enikő, Mihály Eszter, Parádi Andrea, Rák Balázs, Surányi Anna, Tar Sándor és Vágner Edina. Készült az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete Reneszánzkutatások Posztgraduális Központjában és az ELTE BTK Bölcsészettudományi Informatika Önálló Programjában. In: Gépeskönyv, Bp.: 1998–1999. <http://magyarirodalom.elte.hu/gepesk/bbom/cimlap.htm>.
- Balassi Bálint*: Összes versei a versek helyreállított, eredeti sorrendjében. Közléteszi Horváth Iván, utószó: Bori Imre. Novi Sad: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, 1976.
- Balassi Bálint*: Összes versei. Szöv. gond., jegyz. Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza. Bp.: Osiris, 2004.
- H. Hubert Gabriella*: A sajkokazai Radvánszky-könyvtár története. Szeged: JATEPress, 1998.
- Horváth Iván*: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben. Bp.: Akadémiai K., 1982; 2004.
- Horváth Iván*: A vers. Bp.: Gondolat K., 1991.
- Horváth Iván*: Magyarok Babelben. Szeged: JATEPress, 2000; <http://magyarirodalom.elte.hu/babel/>
- Horváth Iván*: Egy műfaj halála. In: Az irodalomtörténet esélye. Szerk. Veres András. Bp.: Gondolat K., 2004: 199–214; <http://magyarirodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/hi.htm>
- Horváth Iván*: Kulturális Örökség Gép. In: Kulturális örökség – társadalmi képzelet. Szerk. György Péter, Kiss Barbara, Monok István. Bp.: Országos Széchényi Könyvtár – Akadémiai K., 2005: 119–125.
- Horváth Iván*: Online Critical Editions in the 90s: Practice and Theory. In: Digital Technology and Philological Disciplines. Szerk.: Andrea Bozzi, Laura Cignoni, Jean-Louis Lebrave. Pisa – Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 2004: 245–258.
- Horváth Iván – H. Hubert Gabriella – Font Zsuzsa – Herner János – Szőnyi Etelka – Vadai István – Gál György*: Répertoire de la poésie hongroise ancienne, I–II. Paris: Éditions du Nouvel Objet: 1992; <http://magyarirodalom.elte.hu/repertorium/>
- Pirnát Antal*: Balassi Bálint poétikája. Bp.: Balassi K., 1996.
- Stoll Béla*: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1542–1840. 2., jav. és bőv. kiad.) Bp.: Balassi K., 2002.
- Szentmártoni Szabó Géza*: Balassi-bibliográfia 1994–2000. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105(2001): 107–127.
- Tóth Tünde*: A magyar középkori költészet nagy kérdése. Utószó. In: *Középkori költészet: válogatás*. Bp.: Unikornis K., 1999: 191–202.
- Tóth Tünde*: Balassi és a neolatin szerelmi költészet. <http://magyarirodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itanulm.htm>
- V. Ecsedy Judit*: Tipográfiai vizsgálódások az „Istenes énekek” körül. In: *Magyar Könyvszemle*, (113)1997: 201–205.
- Vadai István*: Balassi Bálint fajtalan énekei. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 98(1994): 673–681.
- Zemplényi Ferenc*: A szerkesztett verskötet megjelenése az európai irodalomban (Vázlat). In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 103(1999): 626–634.
- Zemplényi Ferenc*: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Bp.: Universitas K., 1998.

